

Branimir Janković

Uvod gosta urednika

Traženje novih puteva u bavljenju povjesničarima U povodu stote godišnjice rođenja i desete godišnjice smrti Mirjane Gross (1922-2012)

Uvodni tekst polazi od pretpostavke da se bavljenje povjesničarima i povjesničarkama u hrvatskoj historiografiji nalazi na točki prekretnice. Naime, dosad je organizirano mnogo znanstvenih skupova posvećenih povjesničarima i objavljen je niz zbornika o njima te se uvijek iznova pripremaju novi. Na osnovi dosadašnje produkcije moguće je, međutim, zaključiti kako je vrijeme za nove pristupe u bavljenju povjesničarima. To je posve u skladu s time kako je historiografsku praksu shvaćala Mirjana Gross. Neovisno o temama o kojima se radilo, njezine napomene bile bi usmjerene prema kritičkoj ocjeni matične historiografije i upućivanju na „traženje novih puteva“ – riječima koje su u naslovu ovoga tematskog broja.

Iako je tematski broj nastao obljetničkim povodom, a to je deseta godišnjica smrti i stota godišnjica rođenja Mirjane Gross (1922-2012), namjera je i u njemu samom primijeniti navedene postavke: iznijeti kritičku ocjene historiografije i zagovarati nove pristupe. Naime, govoriti o M. Gross znači govoriti ne samo o njoj osobno, nego i o njoj kao povjesničarki, ne gubeći iz vida širi okvir u sklopu kojeg se govori o povjesničarima i povjesničarkama u hrvatskoj historiografiji. Taj je govor u pravilu prigodan u svom povodu, a u svojoj izvedbi najčešće klasičan, odnosno tradicionalan. Bilo da se radi o povjesničarima koji su naši suvremenici ili, pak, naši vremenski udaljeniji prethodnici, uglavnom izostaje kritički odmak. Osim toga, pretežno je na djelu svojevrstan model koji čine klasično ili tradicionalno zamišljeni prilozi, pri čemu je mnogo njih o nekom užem aspektu rada obrađivanog povjesničara ili, pak, s nedovoljnom međusobnom povezanošću radova u zborniku.

Naravno da klasični i tradicionalni prilozi mogu biti sami po sebi također jako dobri, kao što ne znači da u dosadašnjoj produkciji nema priloga koji mogu poslužiti kao primjer različitih poticajnih metodoloških iskoraka. Svi su ti zbornici o povjesničarima uvijek vrijedni doprinosi i svi mi kao povjesničari sa zanimanjem čitamo o drugim povjesničarima jer se u njima zrcale naša osobna i profesionalna iskustva, koja su u slučaju pojedinih povjesničara i povjesničarki imala k tome formativan utjecaj na nas. No, usprkos tome očit je izostanak novih i originalnijih koncepcija i modela u hrvatskoj historiografiji. Upravo to pokušava učiniti ovaj

tematski broj, nastojeći dati prijedlog jedne nove koncepcije, a potencijalno i svojevrsnog novog modela. Predstaviti ću ga kroz sam sadržaj tematskog broja.

Koncepcija je oblikovana na primjeru bavljenja povjesničarkom Mirjanom Gross, ali ju se može pokušati primijeniti i na druge povjesničare i povjesničarke, dakako uz nužno prilagođavanje specifičnim profilima svakoga od njih. Upravo zato se u tematskom broju na osnovi primjera Mirjane Gross želi otvoriti pitanje bavljenja povjesničarima u cjelini. Time tematski broj ne govori samo o Gross, već ga se pokušava u određenoj mjeri poopćiti te na taj način dati dodatnu životnost njezinom historiografskom opusu. Namjera je stoga imati članke koji mogu funkcionirati i odvojeno od neosporno važne teme M. Gross te nastaviti samostalno živjeti i izvan ovog prigodnog okvira.

Prvi dio takve jedne koncepcije ujedno je najbliži uobičajenim priložima o povjesničarima i povjesničarkama objavljivanim u trenutku smrti ili u povodu obljetnice njihova rođenja, odnosno, smrti. Uvriježeno je tom prilikom govoriti o njihovom doprinosu hrvatskoj historiografiji i širem značenju koje ima za nju. U određenim slučajevima prisutno je i isticanje njihova utjecaja na neke od susjednih historiografija i participiranje u međunarodnoj historiografiji. Tom se prigodom često iznose i osobna sjećanja na povjesničara ili povjesničarku o kojoj je riječ. Tako se i u ovom tematskom broju – kako u samom uvodu tako i u člancima – govori o značenju koje Mirjana Gross ima za hrvatsku historiografiju i osobito za pojedine povjesničare i povjesničarke. Treba naglasiti da su u povodu njezine smrti objavljena dvadeset dva priloga u časopisima i medijima u Hrvatskoj i inozemstvu. To svakako ulazi u najveći broj zapisa o nekom povjesničaru u istom povodu. Njihov popis donosimo na kraju ovog uvodnika. Toj vrsti teksta pripada i kratki prilog Ive Goldsteina *Sjećanja na Mirjanu Gross* koji se objavljuje u tematskom broju i time na neki način naknadno pridružuje tom velikom popisu.

Moguće je tome pridodati i riječi iz razgovora s Boženom Vranješ-Šoljan, učinjenog posebno za ovaj broj, u kojem je isticala važnost Mirjane Gross za njezin razvoj kao povjesničarke. Uz širi historiografski utjecaj odnosi se to, konkretno, i na međunarodne znanstvene skupove i međunarodne kontakte u koje ju je uključivala, u rasponu od, primjerice, sudjelovanja na međunarodnom znanstvenom tečaju Interuniverzitetskog centra u Dubrovniku, preko Međunarodnog kulturnopovijesnog simpozija Mogersdorf, do 8. međunarodnog kongresa ekonomske historije u Budimpešti 1982. godine, o čemu svjedoče i njihove zajedničke fotografije s nekih od tih skupova u *Zborniku Božene Vranješ-Šoljan* (Zagreb 2022). Zbog svega toga je B. Vranješ-Šoljan iznova naglasila koliko joj je mnogo značila upravo Nagrada „Mirjana Gross“ koja joj je 2022. godine uručena na Festivalu povijesti – Kliofest za knjigu *Dalmacija. Stoljeće povijesnih i demografskih mijena 1815.-1918.* (Zagreb 2021).

U to ulaze i posvete Mirjani Gross koje su nakon njezine smrti u knjigama iznijele Iskra Iveljić („Knjigu posvećujem profesorici Mirjani Gross koja me oti-snula na uzburkano historiografsko more.“; *Anatomija jedne velikaške porodice. Rauchovi*, Zagreb 2014) i Zrinka Blažević („Ove knjige vjerojatno ne bi bilo da sam prije dvadesetak godina, kao nadobudna doktorandica, poslušala savjet profesorice Mirjane Gross koja mi je, vjerojatno razočarana vlastitim iskustvom teoretičarke i nerazumijevanjem s kojim se čitavog života suočavala, dobronamjerno preporučila da se okanim teorije historije. Umjesto da odustanem, njezin mi je savjet samo dao nov poticaj da ustrajem na neizvjesnom i teškom putu koji je ona zacrtala. Stoga njezinoj uspomeni posvećujem ovu knjigu.“; *Prevođenje povijesti. Teorijski obrati i suvremena historijska znanost*, Zagreb 2014).

Nismo nažalost u ovom tematskom broju uspjeli realizirati rad o M. Gross u usmenoj povijesti na tragu rada Filipa Šimetina Šegvića i Tomislava Brandolice „Šidakova škola: povijesna radionica zanata. Oralna historija“ (*Jaroslav Šidak i hrvatska historiografija njegova vremena*, Zagreb 2012) – što je svakako inovativan prilog proučavanju povjesničara i povjesničarki u hrvatskoj historiografiji – koji bi o nekim od ovdje spomenutih pitanja još obuhvatnije govorio. Moguće je napomenuti da se u jednom od priloga objavljenih u povodu njezine smrti, onom Branimira Jankovića (navedenom u spomenutom popisu tekstova na kraju ovog uvodnika), donosi komentirana bibliografija radova Mirjane Gross 1999-2012, čime je zajedno s dotadašnjim bibliografijama uglavnom kompletirana.

Ubrzo nakon smrti sređena je njezina razmjerno opsežna ostavština u Arhivu Filozofskog fakulteta u Zagrebu (priredio Branimir Janković) koja je dostupna i omogućuje različita istraživanja. Dovoljno je spomenuti pisma iz logora tijekom Drugoga svjetskog rata, pisma koja su joj upućivali Fernand Braudel i Eric Hobsbawm, brojne izreske iz novina na mnoge teme, kao i raznu drugu dokumentaciju širokog raspona. Ostavština nije potpuna – izostaju određeni periodi i različiti oblici njezina djelovanja – ali je i takva vrlo ilustrativna. Dio ostavštine prezentiran je kroz virtualnu izložbu „Mirjana Gross: povjesničarka posebnoga kova“ (<https://web2020.ffzg.unizg.hr/virtualne-izlozbe/>), čije su autorice Silvija Pisk i Stela Kos. U fizičkom obliku izložba je našla mjesto u učionici A-202 Filozofskog fakulteta u Zagrebu koja je dobila ime po Mirjani Gross. Treba spomenuti da će krajem 2022, odnosno početkom 2023. godine izaći knjiga Mirjana Gross, *Izabrani radovi*, također s objedinjenom bibliografijom i drugim priložima. Knjigu je uredila Dora Kosorčić, koja radi na disertaciji „Intelektualna biografija povjesničarke Mirjane Gross“, pod mentorstvom Branimira Jankovića.

Sve to još jednom govori o značenju koje Mirjana Gross ima za hrvatsku historiografiju. To se značenje iz perspektive urednika ovog tematskog broja, sintezno govoreći, sastoji u sljedećem. Mirjana Gross nije samo jedna od najvažnijih povjesničarki u hrvatskoj historiografiji, nego i hrvatskih povjesničara općenito,

s prestižnim statusom i u susjednim historiografijama te respektabilnom međunarodnom prepoznatljivošću. Iznova to potvrđuje dvadesetak nekrologa objavljenih u povodu njezine smrti u Hrvatskoj i inozemstvu, kontinuirano pozivanje niza povjesničarki i povjesničara na njezin formativan utjecaj, uz već odavno utvrđeni konsenzus o prijelomnom utjecaju Mirjane Gross na hrvatsku historiografiju. Povjesničarka Mirjana Gross napravila je važne istraživačke pomake u odnosu na dotadašnju hrvatsku historiografiju objavivši prijelomne knjige o hrvatskoj povijesti 19. stoljeća. Pritom je uvodila nove pristupe snažno zagovarajući sveobuhvatnu socijalnu historiju, hvatajući se u koštac s velikim temama izgradnje nacije, modernih nacionalno-integracijskih ideologija (poput pravaštva i jugoslavizma) i modernizacije u hrvatskoj povijesti u srednjo- i jugoistočnoeuropskom kontekstu.

Osim fundamentalnim istraživanjima hrvatske povijesti 19. stoljeća, Mirjana Gross bavila se osobito i teorijsko-metodološkom i historiografskom problematikom, pokazujući za hrvatsku historiografiju – kako je već isticano – „rijetku predanost ‘metodologiji historije’“. S jedne je strane prvim knjigama o tome u hrvatskoj historiografiji, *Historijskom znanošću* i *Suvremenom historiografijom*, nastojala „pobiti mišljenje brojnih naših historičara da mogu uspješno obavljati svoju praksu bez teorije“, što su i danas za hrvatske povjesničare prilično izazovne riječi. S druge, pak, strane u nizu radova i knjiga ipak nije uvijek toliko inzistirala na teoriji ili je, pak, težila njezinoj uravnoteženoj primjeni.

Pritom je ključne knjige o hrvatskoj povijesti 19. stoljeća – kao što su *Počeci moderne Hrvatske* i *Prema hrvatskome građanskom društvu* – zasnivala na opsežnom i sustavnom arhivskom radu, dakako, u okviru već spomenute sveobuhvatne socijalne historije. To svakako pokazuje neopravdanost podjele – koja se i danas može čuti u hrvatskoj historiografiji – na tzv. Teoretičare i tzv. Praktičare. Stoga je na rad povjesničara potrebno gledati kao na nužnu međusobnu povezanost teorije i izvora. Zbog toga istraživačke knjige M. Gross o povijesti 19. stoljeća, uz predani arhivski rad i oslanjanje na različite vrste izvora, karakterizira u cjelini i upotreba teorija i metoda, odnosno, koncepata poput modernizacije i nacionalno-integracijske ideologije, kao i pristupa poput socijalne historije u vidu obuhvatne historije društva koja uz političku i socio-ekonomsku nastoji uključiti i kulturnu povijest.

Drugi dio koncepcije tematskog broja je pokušati povjesničare i povjesničarke što više staviti u specifičan kontekst u kojem su živjeli i djelovali. To znači – osim vrednovanja Mirjane Gross kao povjesničarke, njezinog historiografskog opusa i reprezentativnih radova – problematizirati i njezinu intelektualnu, društvenu i političku biografiju. U njoj su, naime, sadržane sve prijelomnice „doba ekstrema“ 20. stoljeća. Od Drugoga svjetskog rata, stradanja njezine uže i šire obitelji zbog židovskog porijekla tijekom Nezavisne Države Hrvatske i iskustva njemačkih koncentracijskih logora, preko socijalističke/komunističke Jugoslavije i hrvatskog proljeća 1971, do raspada Jugoslavije, rata i stvaranja Republike Hrvatske 1990-ih godina.

U tako zamišljene priloge ulazi rad Marije Vulesice „Podvojeni odnos: Jugoslavenski cionisti i njihova percepcija „njemstva“, Njemačke i njemačkih Židova na početku dvadesetog stoljeća“ koji, iako se ne referira izravno na Mirjanu Gross, omogućuje njezino postavljanje u širi kontekst povijesti hrvatskih, odnosno jugoslavenskih Židova. Vidljivo je u njemu značenje koje je za njih imao njemački jezik, kao i njemačka znanost i kultura, što se itekako može primijetiti i kod Mirjane Gross. Nažalost, nismo bili u prilici realizirati rad koji bi se istraživački više posvetio povijesti same obitelji Mirjane Gross. U svakom slučaju, bili bi nam itekako dobrodošli radovi o kolektivnim biografijama međuratnih zagrebačkih židovskih obitelji – između gotovo potpune integriranosti u hrvatsko društvo i židovskog identiteta koji ubrzo postaje pitanje života i smrti – kao i usporedbe sudbine obitelji Mirjane Gross sa sudbinama drugih sličnih zagrebačkih židovskih obitelji. O tome što se njoj i njezinoj obitelji dogodilo u holokaustu navodi kratko Ivo Goldstein u svom, prethodno spomenutom, tekstu.

Još jedna tema koja je ostala neobrađena tiče se upravo odnosa Mirjane Gross prema iskustvu proživljenog holokausta. Poznato je da je o tome dugo izbjegavala govoriti, kao i da je to nerado činila, ali je ipak ostavila više usmenih svjedočanstava i pisanih zapisa o tome, pri čemu su sačuvana i pisma iz logora. Na osnovi toga bilo bi moguće staviti M. Gross u kontekst šire literature o svjedočenjima o holokaustu. Može je se postaviti u odnos prema već uspostavljenim tipologijama preživjelih i njihovim dvojbama „šutjeti ili svjedočiti“ te novim teorijsko-metodološkim pristupima vezanih uz problematiku sjećanja i pamćenja i „doba svjedočenja“. Bilo bi moguće njezin slučaj povezati i s drugim znanstvenicima iz Hrvatske ili osobama koje su kasnije postali znanstvenici, a prije toga bili u logorima, razmatrajući u kojoj mjeri ih je to iskustvo odredilo i koliko su i kako o njemu svjedočili ili su to izbjegavali činiti.

Naravno, ostalo je još neobrađenih aspekata djelovanja M. Gross koji čine njezinu historiografsku, intelektualnu, društvenu i političku biografiju. Napose se to odnosi na njezin poslijeratni politički angažman u socijalističkoj Jugoslaviji te pozicioniranje tijekom Hrvatskog proljeća i zatim tranzicije 1980-ih i 1990-ih godine. Tijekom rada na tematskom broju upoznati smo s podatkom koji Mirjanu Gross spominje u posebno osjetljivom kontekstu doušništva za vrijeme socijalističke/komunističke Jugoslavije (Stipe Kljaić, „Banac i ‘tri Gracije’“, *Liber amicorum. Zbornik radova u čast profesora Iva Banca*, Zagreb 2021), što naravno obvezuje na nova istraživanja i razmatranja kako to tumačiti i vrednovati. U ovom tematskom broju to je usput spomenula Dora Kosorčić, a kratko se referirao i Marino Badurina navodeći sljedeće: „U dugom trajanju doba ekstrema ni Gross, čini se, nije bila uskraćena za doušničko iskustvo (bez navodnika), ali čini se da je i tada, makar stavljena u nezahvalnu informantsku ulogu, nastupala obrambeno prema povijesnoj znanosti i njenoj autonomiji.“ No, to je nešto što svakako ostaje kao tema za buduće radove.

Već na osnovi ovdje navedenog može se reći da je djelovanje Mirjane Gross ujedno pripovijest o snažnom utjecaju i neprekidnom stisku velike politike i stalnoj borbi s njom. Vidljivo je to, među ostalim, i u njezinim političko-društvenim, javnim i stručnim angažmanima gotovo u svim navedenim prijelomnicama hrvatske i jugoslavenske povijesti druge polovice 20. stoljeća, praćenima privlačenjima i odmicanjima, uspjesima i neuspjesima, kritikama i razočaranjima. Ostaju stoga za potencijalna istraživanja njezini javni istupi i polemike u Jugoslaviji i Republici Hrvatskoj o borbi za „novu historiju“ i različitim teorijsko-metodološkim pitanjima, politički osjetljivom tumačenju pravaške ideologije, kritikama (zlo) upotrebe povijesti i borbi za profesionalnu historiografiju okrenutu „suvremenoj europskoj historiografiji“. Tu su svakako i bitke prvih povjesničarki u hrvatskoj historiografiji za etabliranje u akademskoj zajednici (i s time povezani interes za historiju žena i rodnu historiju).

Tako je i postizanje međunarodne prepoznatljivosti, zahvaljujući kontinuiranim boravcima u inozemstvu i brojnim stručnim kontaktima te objavljivanjem niza radova na stranim jezicima, bilo praćeno s jedne strane korištenjem otvorenih mogućnosti, a s druge različitim ograničenjima u tadašnjim lokalnim, regionalnim i globalnim prilikama akademske zajednice. U to, dakako, ulazi i pitanje pozicije M. Gross kao intelektualke, osobito u svjetlu njezinih javnih, intelektualnih i stručnih angažmana. U svakom slučaju, potrebno je što više historizirati povjesničare i ići prema intelektualnoj povijesti povjesničara. Intelektualna povijest povjesničara i povjesničarki svakako je pristup koji bi hrvatska historiografija trebala još više prakticirati u svojim priložima o njima.

Spomenutu historizaciju znači provoditi ne samo na primjeru više ili manje poznate biografije M. Gross, nego je potrebno neprestano širiti kontekste u kojima je se promatra. U njezinom slučaju to se odnosi ne samo na tadašnju hrvatsku, nego i jugoslavensku historiografiju u sklopu koje je djelovala. O tome govori Michael Antolović u radu „Što dalje od uske političke historije – Mirjana Gross i modernizacijska stremljenja u jugoslavenskim historiografijama (1960–1991)“. Na djelu je bila borba za moderniziranjem kako hrvatske, tako i jugoslavenske historiografije, u zajedničkom djelovanju s još nekim jugoslavenskim povjesničarima. Antolovićev rad ujedno nudi pogled na Mirjanu Gross iz perspektive susjednih ili međunarodnih historiografija, u ovom slučaju srpske historiografije, u što su pružali uvid i nekrolozi objavljeni u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Njemačkoj. Sve to samo još jednom potvrđuje da danas nije moguće gledati hrvatske povjesničare i povjesničarke bez šireg konteksta regionalnih historiografija, odnosno, međunarodne historiografije u cjelini. Hrvatski moderni i suvremeni povjesničari nisu bili samo dio hrvatske već i habsburške, jugoslavenske i europske povijesti historiografije. Pritom ne samo da su mnogi od njih surađivali ili se bavili istim ili sličnim povijesnim temama, nego je moguće i povlačenje komparacija između povjesničara iz različitih regionalnih sredina.

Stoga ovaj tematski broj želi posebno poticati kompariranje M. Gross – kao i drugih hrvatskih povjesničara – s izabranim regionalnim i međunarodnim povjesničarima. Naizgled smionu komparaciju Mirjane Gross i Erica Hobsbawma nalazimo u radu Marina Badurine „Mirjana Gross i Eric Hobsbawm: revolucionarni ili longue durée povjesničari?“. No, poveznice su im židovsko porijeklo, slične političke pozicije, interes za socijalnu historiju, odnosno, historiju društva i mnoga druga zajednička historiografska i intelektualna obilježja, ali i međusobni susreti i dopisivanja, obostrano spominjanje jedno drugog u radovima te izravni historiografski utjecaj Hobsbawma na Gross. U članku Nikole Tomašegovića u ovom tematskom broju navodi se potencijalno uspoređivanje „profesionalnog razvoja Mirjane Gross i Miroslava Hrocha“, još jednog povjesničara o kojem je Gross pisala i poticala njegovu recepciju. I oni su imali donekle istovjetne pozicije, djelujući u zemljama realnog socijalizma, nastojeći unaprijediti matične historiografije, ujedno izbjegavajući dogmatski marksizam i zamke nacionalne historiografije te kontinuirano promovirajući potrebu teorijske konceptualizacije vlastitih istraživanja.

Moguće je pomisliti i na usporedbe Mirjane Gross s nekim drugim povjesničarima i povjesničarkama u slovenskoj i srpskoj historiografiji (kao što su Bogo Grafenauer, Sima Ćirković, Andrej Mitrović i drugi). Treba napomenuti da je Veljko Stanić u *Kritici. Časopisu za filozofiju i teoriju društva* (god. 3, br. 2, 2022) uputio na potencijalnu komparaciju Latinke Perović s Mirjanom Gross: „Možda bi najprivlačnije poređenje bilo sa Mirjanom Gros: nošene velikim istraživačkim elanom, istančanog sluha za teorijska pitanja, istoriju historiografije i, naročito, jednu vrstu konceptualne istorije, obe istoričarke su se kretale od istorije ideologija (pravaške sa jedne i socijalističke i narodnjačke, pa i liberalne sa druge strane), ka istoriji društva i modernizacijskih procesa, do svojevrsnih intelektualnih biografija (Franje Račkog u slučaju zagrebačke profesorke, Stojana Novakovića, Milana Piroćanca i drugih u slučaju Latinke Perović).“

Komparacije povjesničara i povjesničarki – kojih gotovo da nema u hrvatskoj historiografiji – važne su jer nas potiču da ne gledamo previše izolirano na povjesničare o kojima pišemo. Uz to, treba poticati i objedinjeno bavljenje djelima više povjesničara ili više različitih skupina povjesničara te čak nastojati povezivati one koje se uobičajeno ne povezuje. Potrebni su nam upravo takvi radovi koji se iz komparativne i transnacionalne ili perspektive historije isprepletanja (*entangled history*) bave povjesničarima. Tu hrvatska historiografija ima jako mnogo prostora za iskorak u bavljenju povjesničarima, znanstvenicima i intelektualcima. Na to se svakako odnosi i primjena određenih koncepata u bavljenju povjesničarima, u čemu hrvatska historiografija polazi gotovo od nule i svaki novi korak u tom smjeru jako nam je potreban. U ovom tematskom broju Dora Kosorčić u radu „Bila sam neznalica, ali sam postala tražiteljica – Mirjana Gross i znanstvene persone“ pokušava koncept znanstvene persone (*scholarly persona*) primijeniti na Mirjanu Gross, kao prvi takav pokušaj u hrvatskoj historiografiji.

Nakon dijela o historiografskoj, intelektualnoj, društvenoj i političkoj biografiji Mirjane Gross, treći dio spomenute koncepcije obuhvaća izravno i vrlo specifično usmjeravanje na njezin historiografski opus i izabrane radove (što je osim Gross primjenjivo i na druge povjesničare i povjesničarke). Cilj je, naime, pokazati u čemu je M. Gross radila istraživačke i spoznajne pomake u pojedinim područjima i kako ih općenito vrednovati, ali i gdje se u međuvremenu otišlo dalje i koji su najnoviji pristupi u tim područjima. Moguće je pritom postaviti sljedeća pitanja. U čemu je sve M. Gross radila istraživačke i spoznajne iskorake ili otvarala nove teme u odnosu na tadašnju hrvatsku i jugoslavensku historiografiju (od povijesti radništva i socijaldemokracije preko povijesti studentske omladine i plemstva do povijesti pravaštva i jugoslavenstva te niza drugih), a koliko su hrvatska i međunarodna historiografija u međuvremenu otišle dalje u odnosu na njezine radove? Kako je Mirjana Gross u svojim radovima pristupala Austro-Ugarskoj Monarhiji, a kako joj se pristupa i kako se vrednuje danas u hrvatskoj i međunarodnoj historiografiji? Kako se danas u međunarodnoj historiografiji pristupa teorijama nacije i nacionalizma, modernizacije i ideologije? Što je novo u literaturi o njima i njihovoj primjeni? Koje su danas velike teme hrvatske moderne i suvremene povijesti? Koje bi se nove teorije i metode, odnosno, koncepte moglo upotrebljavati na istraživanja hrvatske moderne i suvremene povijesti? Koja bi arhivska i druga izvorna građa mogla otvoriti nove teorijsko-metodološke i istraživačke putove, omogućujući njihovo poticajno povezivanje i primjenu? Kako što prikladnije povezivati teorijske i konceptualne s metodološkim i arhivskim aspektima, odnosno, izvornim materijalom različite vrste?

Prema tom se obrascu – prikazivanja tadašnjih iskoraka i današnjih novih pristupa – analizira bavljenje radništvom i socijaldemokracijom u radovima M. Gross koje je obradio Karlo Držaić u radu „Radnički i socijaldemokratski pokret u radovima Mirjane Gross“, dok je njezino bavljenje nacionalno-integracijskom i modernizacijskom problematikom obradio Nikola Tomašegović u radu „Nacija, ideologija, modernizacija: Mirjana Gross i istraživanja nacije i nacionalizma“. Držaićev rad možemo povezati sa širim pitanjem što je danas ostalo od historije radništva i marksističke historiografije te kako vrednovati njihovu primjenu iz današnje retrospektivne pozicije. Tomašegovićev, pak, rad o problematici nacija i nacionalizma tiče se područja koje ni danas ne gubi na aktualnosti, već upravo suprotno. Jedna od aktualnih tema je i rad Ide Ograjšek Gorenjak „Ženska povijest na valovima feminizma“. Bavljenje poviješću žena, rodnom poviješću i feminizmom izravno je povezano s historiografskim opusom M. Gross, pri čemu rad Ograjšek Gorenjak može stajati i samostalno, neovisno od povezanosti s Gross i njezinog nezaobilaznog spominjanja u radu. Ostale prethodno navedene teme, koje se relevantno i aktualno mogu izvući iz historiografskog opusa M. Gross, čekaju neke nove analitičke prigode. Bilo kako bilo, potrebno je radove M. Gross postavljati u širi domaći i međunarodni kontekst, s ciljem da hrvatske

povjesničare i njihove radove promatramo u bitno širim obzorjima nego što je to do sada slučaj.

Treba spomenuti da je Gross osobito poticala prijevode članaka o novim pristupima u suvremenoj historiografiji. Potaknula je, primjerice, prijevode članaka Fernanda Braudela „Historija i društvene nauke. Dugo trajanje“, Pierrea Vilara, „Marksistička historija, historija u izgradnji“, Michela Vovella „Historiografija o Francuskoj revoluciji uoči dvjestogodišnjice“, Erica Hobsbawma „Revolucija“ i drugih. Planirao sam, ali nažalost nismo uspjeli realizirati, prijevod članka Sheila Fitzpatrick „Revisionism in Retrospect: A Personal View“ (*Slavic Review*, Vol. 67, No. 3, 2008). Kao u neku ruku historiografska suvremenica Mirjane Gross, Sheila Fitzpatrick zanimljiva je zbog istovjetnog interesa za socijalnu historiju, što je posebno blisko Mirjani Gross. Osim toga, za današnju hrvatsku historiografiju osobito je važno pitanje historiografske primjene koncepta totalitarizma, o čemu je Fitzpatrick polemizirala na primjeru povijesti Sovjetskog Saveza. To se može itekako primijeniti na debate o socijalističkoj/komunističkoj Jugoslaviji i doprinosilo bi podizanju razine rasprave u hrvatskoj historiografiji. U spomenutom članku Fitzpatrick donosi osobni pogled i reakcije povjesničara na borbu oko afirmiranja novih pristupa te je to također jako povezano s M. Gross. No, taj će prijevod ostati za neku drugu prigodu.

Na temelju prijevoda spomenutih članaka M. Vovellea i E. Hobsbawma o Francuskoj revoluciji i revolucijama općenito – koje je inicirala M. Gross – vrijedi postaviti pitanje koji su danas novi pristupi u historiografijama o Francuskoj i Ruskoj revoluciji ili, pak, komparativnoj historiji revolucija. Tome je u ovom tematu posvećen rad Branimira Jankovića i Mateja Ivušića „Što je novo u međunarodnoj historiografiji o (Francuskoj i Ruskoj) revoluciji?“. Time se naglašava dodatna veza s Mirjanom Gross s obzirom na poseban fokus koji je stavljala na „traženje novih putova“ – što je često bio naslov njezinih radova – kao i na nove pristupe i novosti u određenim historiografskim područjima. O tome svjedoče mnogi njezini radovi kao što su, primjerice: „Neka osnovna obilježja novije literature o ‘nacionalizmu’ na engleskom govornom području“, „O novim pristupima istraživanju revolucija“, „Što je novo u američkoj <noj> historiji“, „Novim putovima u istraživanju Habsburške Monarhije“, „Traženje novih putova na njemački način“. Stoga su te riječi ne samo u nazivu ovog tematskog broja, nego i u naslovu navedenog rada Branimira Jankovića i Mateja Ivušića te su, zapravo, u pozadini spomenutih radova Karla Držaića, Nikole Tomaševića i Ide Ograjšek Gorenjak, obuhvaćajući, dakle, Mirjanu Gross i hrvatsku historiografiju, ali i recentne naglaske međunarodne historiografije. S tim u vezi, bilo bi vrijedno imati članak o tome što je novo u socijalnoj historiji, kojoj je Gross bila toliko posvećena i koja bi također bila bitna za hrvatsku historiografiju u cjelini. I to će ostati za neku drugu prigodu.

Nezaobilazna je, naravno, tema duge historiografske privrženosti Mirjane Gross francuskim *Analima*, koju bi bilo potrebno staviti ne samo u historiografski, nego i intelektualnopovijesni kontekst kako je to slučaj u recentnoj međunarodnoj literaturi. No, o tome je ipak već pisano u određenoj mjeri u raznim prilikama, stoga se nismo time toliko bavili. Imajući u vidu njezine polemike s postmodernizmom u historiografiji, otvoreno je pitanje gdje smjestiti M. Gross u odnosu na međunarodne polemike o postmodernizmu, posebno u sada već retrospektivnom pogledu na njega. Postavljaju se, osim toga, sljedeća pitanja na tragu svega navedenog: Što je danas „traženje novih putova“ u suvremenoj historiografiji? Koje bismo danas članke i knjige koji ilustriraju spomenuto „traženje novih putova“ i diskusije o njima u međunarodnoj historiografiji trebali prevoditi, a koji bi bili posebno važni s obzirom na specifičnosti hrvatske historiografije i njezine lokalne potrebe? Što je to trenutno novo u međunarodnoj historiografiji za što bismo se danas trebali boriti na način na koji je to prije nas činila Gross?

Sve u svemu, bilo je jako mnogo ideja za radove koji bi potencijalno činili zbornik od oko dvadeset radova, a ne tematski broj od oko njih deset. Cilj tematskog broja nije, međutim, bio obraditi sve teme kojima se bavila Mirjana Gross. Namjera nam je bila izbjeći slabosti onih zbornika o pojedinim povjesničarima koji uzimaju samo manje segmente njihova opusa (što kao dodatnu posljedicu ima nedovoljnu povezanost između radova u njima), koji ne govore o povjesničarima u njima tada suvremenom širem historiografskom, intelektualnom, društvenom i političkom kontekstu, koji o inovativnim povjesničarima ne govore dovoljno inovativno, koji ne aktualiziraju njihove opuse. Iako svjesni velikog i nezaobilaznog doprinosa jednog od najprepoznatljivih opusa u hrvatskoj historiografiji, koji je utjecao na mnoge povjesničare i koji nije lako nadmašiti ni kvantitetom ni kvalitetom, cilj nam je bio izbjeći njegovo idealiziranje i kanoniziranje te sve posljedice s time u vezi. Pritom smo svakako izbjegavali koristiti uobičajene fraze koje ispunjavaju prigodni govor o povjesničarima. Nasuprot tome, radije pozivamo na adekvatno historiziranje i aktualiziranje kako historiografskog opusa, tako i biografije Mirjane Gross, koji bi ih činili problemski neusporedivo životnijima. Povjesničarke i povjesničari koji su nam prethodili nisu samo oni koji su na nas utjecali i u čijoj smo se tradiciji ili nasuprot nje formirali, već svjedoče i o nizu otvorenih pitanja i problema vezanih uz poimanje historije kao discipline, njezinom mjestu u društvu, društvenoj ulozi i odgovornosti povjesničara, njihovoj poziciji u intelektualnom polju i mnogim drugim. To, dakako, vrijedi i u slučaju današnjih povjesničara, odnosno, nas samih.

Nastojali smo stoga problemski obraditi neka reprezentativna područja kojima se bavila Mirjana Gross, identificirajući u čemu je ostvarila bitan pomak u odnosu na tadašnju historiografiju te naznačujući što je postignuto u međuvremenu i na čemu je danas naglasak u međunarodnoj historiografiji. Budući da je M. Gross stalno zagovarala „traženje novih putova“, to smo isto pokušati učiniti i mi ovim

tematskim brojem. Poticanje kritički reflektiranog „traženja novih putova“ te zagovaranje novih pristupa i polemiziranje o njima upravo je u duhu opusa Mirjane Gross i čini ga kontinuirano živim, a borba za kvalitativne promjene u hrvatskoj historiografiji na tragu je njezinih riječi „zar naši blijedi prikazi i prepričavanja znače da je u našoj historiografiji sve u redu i da se nemamo za što boriti?“. Provodna nit u toj borbi novih generacija za iskorake i promjene u vlastitoj struci stalno je kritičko i samokritičko povezivanje s međunarodnom historiografijom i njezinim vlastitim stručnim borbama.

Spomenutim traženjem novih pristupa povjesničarima i povjesničarkama u hrvatskoj historiografiji želio sam osmisliti određeni model za neke nove i drugačije pristupe. Prema svemu navedenom, tematski broj preko govora o Mirjani Gross nastoji potaknuti ostvarivanje prijeko potrebnog pomaka u hrvatskoj historiografiji usmjeravajući se od povijesti „života i djela“ povjesničara, kao i povjesničara i „njegova doba“, prema njihovim intelektualnim biografijama. Time se napose potiče promatranje povjesničara kao dijela povijesti intelektualaca te napose intelektualne povijesti. U jednu riječ, predložena koncepcija obuhvaća elaboriranje značenja obrađivanih povjesničara i povjesničarki za historiografiju, poticanje komparacija povjesničara i primjene određenih koncepata, kao i sveobuhvatne historizacije, osobito u smjeru intelektualne biografije i intelektualne povijesti te vrednovanja iskoraka koje su donijeli njihovi historiografski opusi i upozoravanja na nove pristupe, sve s ciljem aktualiziranja opusa povjesničara o kojem je riječ.

Stota obljetnica rođenja, nakon što je prošlo već deset godina od njezine smrti, prilika je upravo za otvaranje novih problemskih pitanja u skladu s recentnim kretanjima u međunarodnoj historiografiji te za sintetiziranje područja kojima se M. Gross bavila i koja su danas društveno posebno aktualna i istraživački poticajna. U ovom tematskom broju posebno je zastupljena mlađa generacija povjesničara i povjesničarki, među kojima je mnogo doktoranada. Nagovještaj je to buduće recepcije koju nosi dolazak novih historiografskih generacija i njihovih preokupacija, ali i prilika da se naznače određena danas relevantna pitanja o hrvatskoj i međunarodnoj historiografiji upravo preko Mirjane Gross kao punokrvne predstavnice „zanata povjesničara“ u njegovoj stalnoj mijeni. Kontinuirano „mijenjanje sebe same“ i unapređivanje poziv je koji je upisan u ovaj tematski broj. Iako mu je cilj preko bavljenja Mirjanom Gross potaknuti nova proučavanja povjesničara i povjesničarki u hrvatskoj historiografiji, poziv za promjene vrijedi, dakako, za cjelinu hrvatske historiografije, posve u skladu s time kako je to shvaćala i sama M. Gross.

Ovog tematskog broja ne bi, bez imalo sumnje, bilo bez glavne urednice *Radova Inge Vilogorac Brčić*, koja je bila neizbježno prisutna u svakom koraku

njegova priređivanja te kojoj ide, dakako, najveća moguća zahvala. Velika hvala svim autorima i autoricama koji su naravno najvažniji i ključni dio ovog tematskog broja. Hvala i onima koji su pristali sudjelovati, iako nisu na kraju bili u mogućnosti poslati radove. Hvala lijepa recenzentima što su svojim kritičkim opaskama i sugestijama bitno unaprijedili mnoge članke. Hvala Filipu Tomiću na sudjelovanju koje je mnogo više od prijevoda. Posebnu zahvalu za pomoć i podršku u pripremi broja srdačno upućujem Boženi Vranješ-Šoljan, Iskri Iveljić, Zrinki Blažević i Damiru Agičiću. Tematski broj nije rezultat radova samo članova Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, već i niza drugih suradnika. No, uloga Odsjeka za povijest svakako je bila nezaobilazna u nastanku tematskog broja posvećenog Mirjani Gross kao jednoj od njegovih središnjih osobnosti. Vjerojatno bi najprikladnija posveta Mirjani Gross bila pokušati osmisliti što bolju konceptualizaciju, napisati najbolje moguće radove i nastojati biti što više u korak s međunarodnom historiografijom. U tom smislu ovaj tematski broj moj je pokušaj da to bude učinjeno bar kao stremljenje ili barem kao određena gesta u tom pravcu. S punom sviješću da shvaćanja važnosti svega toga gotovo da ne bi bilo upravo bez – Mirjane Gross.

Popis tekstova objavljenih u povodu smrti Mirjane Gross (1922-2012)

- Agičić, Damir, In memoriam Mirjana Gross (1922.–2012.), Časopis za suvremenu povijest, br. 3, Zagreb 2012, str. 757-762.
- Agičić, Damir, In memoriam Mirjana Gross (1922.–2012.), Rene Lovrenčić (1928-2012), u: *Povijest u nastavi*, god. X, br. 2 (20), 2012, str. 255-259.
- Artuković, Mato, Mirjana Mirjam Gross (22. svibnja 1922. - 23. srpnja 2012.). Jedan život za povijesnu znanost, *Scrinia Slavonica*, 12, 2012, str. 371-376.
- Bratanić, Mateo, In memoriam: prof. dr. sc. Mirjana Gross: (22. V. 1922. - 23. VII. 2012.), *Zadarska smotra: časopis za kulturu, znanost i umjetnost*, LXI, (2012), 3/4; str. 274-278.
- Devčić, Karmela, Grossovi. Kronika obitelji najveće hrvatske povjesničarke, *Jutarnji list*, 27. srpnja 2012.
- Domaš, Jasminka, Mirjam Gross (Zagreb 1922–2012), *Ruah Hadaša* (Glasilo Židovske vjerske zajednice Bet Israel), broj 20, godina V, 2012, str. 48.
- Đurđević, Goran, In memoriam Mirjana Gross, *Rostra*, 5, Zadar 2012, str. 12-13.
- Frank, Feja, Uspomena na Mirjam Gross (1922-2012), *Novi Omanut* (rujan-listopad 2012).
- Höpken, Wolfgang, In memoriam: Mirjana Gross (1922–2012), *Südost-Forschungen*, 71, 2012, str. 428-429.
- Hudelst, Darko, Moj posljednji susret i razgovor s najvećom hrvatskom povjesničarkom, *Globus*, br. 1133, 24. kolovoza 2012.
- Išek, Tomislav, In memoriam – Nekoliko reminiscencija na Mirjanu Gross (1922-2012), *Prilozi*, 41, Sarajevo 2012, str. 381-385.
- Jakovina, Tvrtko, Odlazak prve dame hrvatske historiografije, *Jutarnji list*, 24. srpnja 2012.
- Janković, Branimir, Rijetka predanost metodologiji historije. Mirjana Gross (1922-2012) [komentirana bibliografija radova Mirjane Gross od 1999. do 2012. godine], *Historijski zbornik*, god. LXV, br. 2, Zagreb 2012, str. 479-500.
- Knežević, Đurđa, Pisanje povijesti vlastitim životom: Mirjana Gross, *Identitet: nezavisni magazin*, god. 17, br. 169, Zagreb 2012, str. 24-25.
- Krivokapić-Jović, Gordana, In memoriam. Prof. dr. Mirjana Gross (1922-2012), *Tokovi istorije*, 2, 2012, str. 319-321.
- Miškuljin, Đurđica, In memoriam. Prof. dr. Mirjana Gross, *Lucius: zbornik radova Društva studenata povijesti »Ivan Lučić – Lucius«*, god. XI, sv. 16-17, Zagreb 2012, str. 571-572.
- Roksandić, Drago, O Mirjani Gross *post mortem*, *Ekonomska i ekohistorija*, god. VIII, br. 8, 2012, str. 154-159.
- Stančić, Nikša, In memoriam. Mirjana Gross (1922.-2012.), *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, god. VII, br. 14 (2), Zagreb 2012, str. 152-159.
- Strecha, Mario; Iveljić, Iskra, Život ispunjen strahom i nadom. In memoriam Mirjana Gross (1922.-2012.), *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 44, Zagreb 2012, str. 11-16. [Prilog: Okrugli stol Opus profesorice Mirjane Gross u srednjoeuropskoj historiografiji: iskustva i poruke, str. 17-57].

Šimetin Šegvić, Filip i Nikolina Šimetin Šegvić, Mirjana Gross (1922-2012): In memoriam, *Austrian History Yearbook*, Volume 44, April 2013, str. 297-300.

Šimetin Šegvić, Nikolina i Filip Šimetin Šegvić, Prema hrvatskoj modernoj historiografiji: u spomen Mirjani Gross (1922.-2012.), *Pro tempore: časopis studenata povijesti*, br. 10-11, Zagreb 2016, str. 412-426. [Tom prigodom objavljen je i tekst M. Gross, Starčevićansko nadahnuće u djelima Ante Kovačića, str. 427-439.]

Vulesica, Marija, „Meine Erinnerungen sind so schrecklich.“ Zum Tode der kroatischen Historikerin und schweigsamen Zeitzeugin Prof. Dr. Mirjana Gross, *Südosteuropäische Hefte* Jg. 1, Nr. 2, Berlin 2012, str. 24-28.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

54

BROJ 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2022.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 54, broj 1

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Gost urednik / Guest Editor

Branimir Janković

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history), Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

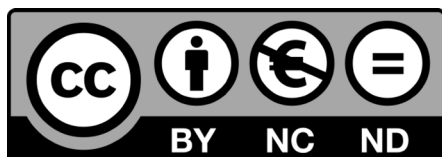
Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

DOI: 10.17234/RadoviZHP.54

Djelo je objavljeno pod uvjetima Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence (CC-BY-NC-ND) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.